

Havran polní (*Corvus frugilegus*) a jeho zimování v okrese Pardubice v sezóně 1997/98

The wintering of Rook (*Corvus frugilegus*) in the Pardubice district (East Bohemia) in the wintertime of 1997/1998

Naděžda Kalousková

Úvod

Statistice havranů polních (*Corvus frugilegus*) přezimujících u nás v teplejších rovinatých polohách a ve městech přilétají z evropského severovýchodu, kde dosud hojně hnízdí v početných koloniích v otevřené krajině s rozptýlenými lesními porosty. Pocházejí z malé části z hnízdišť v Polsku, z největší části z jihu Běloruska, severní části Ukrajiny a nejpočetněji ze středního Povolží, nejvzdáleněji až z Permské oblasti před Uralem (HUDEC 1983). Celkový směr tahu v Evropě je tedy jihozápadní, pouze část ptáků z východu Ukrajiny táhne na jihovýchod a zimuje v Předkavkazí (BUSSE 1969).

Početnost zimujících havranů v České republice byla odhadnuta na 2 000 000 až 4 000 000 jedinců (BEJČEK a kol. 1995). Přesto o něm na Pardubicku existuje už dlouhá léta jen málo konkrétních zpráv. Přiletem a odletem zimujících populací havranů se zde zabývali MUSÍLEK (1946), HRUŠKA (1977) a částečně i ŠTANCL a ŠTANCLOVÁ (1987), registraci hromadných nocovišť HRUŠKA (1977).

Metodika

V průběhu zimy 1997/1998 jsem zjišťovala data přiletu a odletu zimující populace havrana polního v okolí Pardubic, časový průběh ranních přiletů a večerních odletů na nocoviště (a jejich závislost na aktuálním počasí), polohu nocoviště a odhad početnosti havranů na tomto hromadném nocovišti.

Pozorování jsem prováděla na území okresu Pardubice (většinou nejbližší okolí Pardubic) od října 1997 do března 1998.

Časový průběh ranních přiletů a večerních odletů na nocoviště jsem zjišťovala v pardubické městské čtvrti Studánka. Registrovala jsem vždy mimo času rovněž aktuální počasí (teplota, srážky, tlak vzduchu, rychlost větru).

Údaje o zimujících populacích jsem získávala metodou přímého odečtu (JANDA et ŘEPA 1986). Sledované území jsem projížděla na kole v různé denní doby. Registrovala jsem nejen počet, čas a místo spatřených havranů, ale také počasí.

Když se havrani začali srocovat ke společnému odletu na nocoviště, jela jsem za nimi. Následující den jsem začala vždy tam, kde jsem je naposledy ztratila. Tímto jsem dospěla až k jejich nocovišti. To jsem poté ještě několikrát navštívila, přibližně 6-8 krát, abych viděla, zda se jejich počet

v průběhu zimního období významně nezměnil. Odhad zjištěné početnosti havrana polního na nocovišti (JANDA a ŘEPA 1986) může být ovlivněn špatnými světelnými podmínkami a místy nepřehledností terénu. Domnívám se však, že řádově jsou mnou zjištěné výsledky blízké skutečnosti.

Výsledky

Přilet a odlet zimující populace

Pravděpodobně už počátkem září k nám přilétaly první hejna, která se ovšem mísila s naší hnízdní populací a byla tak obtížně zjistitelná. Hlavní tah jsem zaznamenala 12.10.1997. Odlétat začali pravděpodobně již začátkem března. Hlavní tah jsem však zaznamenala v druhé polovině března, 17.-22. 3.1998.

Chování zimujícího havrana polního přes den

Havran polní vyhledává klidná místa, i při vzdálenějším sebemenším pohybu člověka rychle odlétá. Běžně se však vyskytoval i v centru Pardubic. Část havranů obsazovala i parky, hřbitovy a jiná místa, kde vyhledávali potravu. Byli roztroušeni v různé početných skupinkách prakticky po celých Pardubicích, především na přilehlých polích, smetištích, v parcích, v sadech, na sídlištích, ale i na nádraží.

Hejinka se vyskytovala u hřbitova v Rosicích n. L., kolem silnice vinoucí se semtínským chemickým komplexem (VCHZ Synthesia), na rozlehlých polích u Kunětické Hory, Rábů, Starého Hradiště či Brozan. Na polích u Starého Hradiště, ležících napravo od silnice vedoucí do Hradce Králové jsem jich opakovaně zaznamenala i několik tisíc. Nezanedbatelná byla i hejinka rozptýlená po parcích, jako například Tyršovy sady. V samotném areálu zámku jich někdy pobývalo i několik set. Nejvyhledávanějším sídlištěm se ukázalo být sídliště Závodu míru. Poměrně hustě se vyskytovali i na polích u silnice na Chrudim. Kupodivu v Chrudimi jsem za celou zimu neviděla žádné početnější hejno, které by hledalo potravu právě zde. Největší počet havranů nacházejících se pospolu na jednom místě jsem v Chrudimi zaznamenala pouze 40 ex.

Z pozorování vyplynulo, že potrava havranů je v zimním období především rostlinná, protože hmyz a drobní živočichové přezimují. Živí se zemědělskými plodinami, které zbyly po sklizni (v tomto roce to v Pardubicích byla převážně cukrovka, krmná řepa a kukuřice), klíčovými ozimy, padaným ovocem (hrušky a jablka), dále i žaludy, jetelem, kořeny smetanky, ptačincem a podobně. Napadla-li sněhová pokrývka, živili se převážně odpadky.

Velmi často jsem pozorovala havrany společně s kavkami, které se k nim přidružovaly. Kavky však bývaly vždy v menšině a v hejně tvořily vždy vlastní skupinku.

Během dne jsem nezaznamenala žádného havrana polního v lesích, do lesů zalétávali pouze nocovat.

Nocoviště zimující populace havrana polního v Pardubicích

Sledování podvečerních tahů mě přivedlo až k nocovišti. To se na-

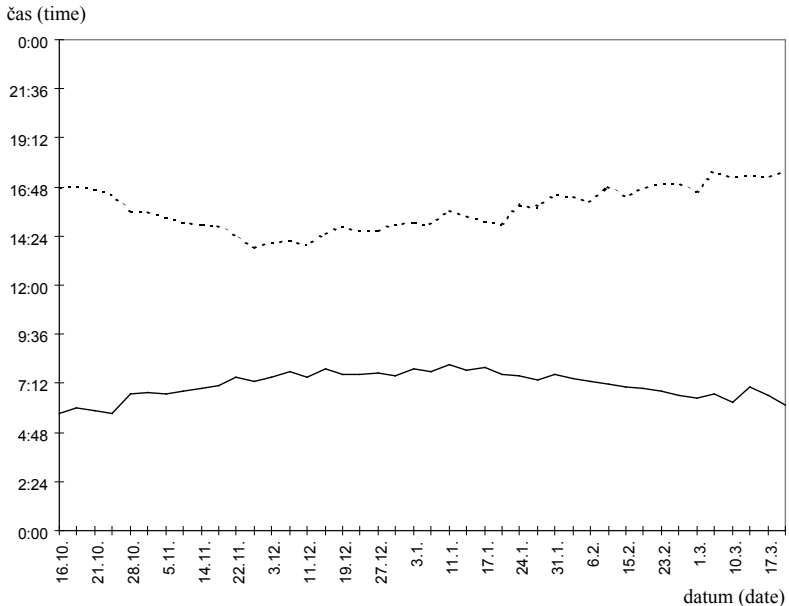
cházel na skupině topolů černých za Rosicemi nad Labem ve směru na Semtín. Přibližný počet zde nocujících ptáků jsem odhadla na cca 15 500 ex. Nacházely se zde však i kavky obecné (*Corvus monedula*). Ty se mi nepodařilo spočítat. Jejich počet jsem však odhadla přibližně na 2 % (cca 300 ex.) Byla jich jen malá skupinka, rozhodně ne více než 500 ex., početnost zimující populace havrana polního na tomto nocovišti jsem tedy stanovila přibližně na 15 000 ex.

Odlet a přilet na nocoviště

Za svítání se havrani zvedali a hromadně opouštěli nocoviště. Při pozorování jejich přiletů do Pardubic bylo zajímavé, že před hlavní skupinou letěla vždy málo početná skupina asi o 4-10 ex. Po této skupině letělo početnější hejno asi o počtu 20-50 ex. a následovalo hlavní, které bylo značně protáhlé s většími mezerami. Po něm létaly už jen malé skupinky i jednotliví opozdílci. Od původního houfu se oddělovaly skupiny zaletující na místa s dostatečným množstvím obživy pro ně, nikoli však pro mnohačlenné hejno.

Obrázek: Časový průběh přiletu (plná čára) a odletu (čárkovaně) havranů z a na nocoviště v Pardubicích v průběhu zimy 1997/98.

Figure: The time behaviour of entry (full line) and departure (dashed line) of Rooks into and from the roost in Pardubice during the wintertime of 1997/1998.

Čas odletu z Pardubic na nocoviště se v průběhu zimního období měnil v závislosti na době soumraku a částečně byl ovlivňován i počasím. Odlet začínal tím, že jeden havran nebo skupina 2-3 ex. prudce stoupala vzhůru. Ve velké výšce začali kroužit. Toto bylo signálem pro havrany, kteří byli rozptýleni po celých Pardubicích. Skupiny se zvedaly a letěly vzhůru. Vytvářela se velká kroužící skupina, do které přilétali další havrani ze všech stran. Náhle se celé hejno vydalo směrem k nocovišti. Zajímavé však bylo, že byly vedle sebe na poli například dvě skupiny, z nichž jedna se na signál zvedla k odletu a druhá nereagovala a sháněla dále potravu. Později reagovala na jiný signál. Při odletu nebývali havrani tak přesní. Odlétali v různých velikých skupinách v rozmezí přibližně dvou hodin. Na trase letu do nocoviště jednotlivé skupiny usedaly na pole a sháněly potravu. Postupně přilétaly další skupiny, přidávaly se, takže se hejno zvětšovalo. Hlavní hejno se zvedalo najednou. Přilet do nocoviště však býval přesný. Havrani se slétali ze všech stran ve stejnou dobu asi 15-20 minut před úplným setměním.

Závislost přiletů a odletů havrana polního do a z Pardubic na vnějších podmínkách

Závislost přiletů a odletů havranů do a z Pardubic na vnějších podmínkách není příliš významná. Tlak vzduchu a venkovní teplota pravděpodobně nemá na přilet a odlety havranů žádný vliv. Časy přiletů a odletů poněkud ovlivňuje pouze silný vítr, déšť a sněžení. Za silného sněžení jsem zaznamenala zpoždění při přiletu do Pardubic až 40 minut. Déšť způsoboval poněkud menší zpoždění - cca 20 minut. V silném větru letěli havrani 1-2 m nad zemí a téměř kopirovali terén. Tímto způsobem si zřejmě šetřili energii a udržovali dosti vysokou rychlost letu. Protože se havrani při přiletu do Pardubic zdrželi vlivem nepříznivých povětrnostních podmínek až cestou, lze předpokládat, že toto odlety z nocoviště neovlivňuje. Z pozorování tedy vyplynulo, že havran polní se řídí časem východu a západu Slunce.

Ze sledování tedy vyplynula jistá závislost přiletů do Pardubic na počasí, především sněžení a dešti. A to i přesto, že je nutno vzít v úvahu, že údaje jsou značně zkreslené, protože jsem nemohla pokrýt celý areál Pardubic, a tak mnou zjištěné časy odpovídají pouze prvnímu spatření skupiny havranů ve městě, což ovšem neznamená, že nemohla být další skupina na jiném místě již v časnější dobu.

Totéž platí o odletech. Zde však není závislost na počasí tak zjevná.

Diskuse

V literatuře se všeobecně uvádí, že zimující populace se u nás obvykle objevují v posledních dnech října, vzácně již koncem září. HUDEC (1976) zaznamenal sérii přiletových a odletových dat pro okolí Brna od roku 1944 do 1950: odlet 1944: 5.4., 1944-45: 22.9. -7.4. (první datum přilet, druhé odlet), 1945-46: 31.10. -31.3., 1946-47: 19.10.-23.3., 1947-48: 27.10.-23.3., 1948-49: 4.11.-18.3., 1949-50: 22.9.-3.3.

Nejčasnější datum přiletu do Brna byl tedy 22.9. a nejpozdější datum pozorování 7.4.

O prvních a posledních výskytech na Kutnohorsku v letech 1936-1951 se zmiňuje VRANÝ (1976): 1939: 21.9.-10.4., 1940: 27.10.-21.3., 1941:

1. 10.-18. 2., 1942: 18.10.-22. 3., 1943: odlet 13.3., 1944: 22.10.-26.3., 1945: odlet 10.4., 1946: 28.10.-10.3., 1949: odlet 13.3., 1951: přilet 4.11. Nejčasnější přilet na Kutnohorsku tedy zaznamenal 21.9.1939 a nejpozdější odlet 10.4.1939. Průměrný přilet za 8 let připadá na 19.10. a průměrný odlet za 10 let na 17. 3.

Zajímavé je, že na Pardubicku jsou data přiletu podstatně časnější. ŠTANCL a ŠTANCLOVÁ (1987) registrují ze 33 dat o přiletech (1946-1982) 15 dříve než v říjnu. Nejčasnější z nich je roku 1956, a to 11.8. V podstatě od roku 1946 do 1964 byly všechny zaznamenané přilety před počátkem října. Z toho vyplývá, že přilety na Pardubicko jsou časnější než přilety na Brněnsko a Kutnohorsko, a to někdy až o více než měsíc, např. roku 1946: na Kutnohorsku 28.10., na Brněnsku 19.10. A na Pardubicku 12.9. U odletů není zaznamenaný výrazný rozdíl. To však zřejmě platí až od 50. let 20. století. Od roku 1912 do 1934 je totiž podle MUSÍLKA (1946) nejčasnější zaznamenaný přilet 30. 9.1932. Průměrný přilet za 14 let přitom spadá na 16.10.

Zimující havrani tradičně dodržují společná hromadná nocoviště (ZDOBNITZKY 1907). Podle HUDCE (1983) hlavní nocoviště leží převážně v lužních lesích nížin a havrani se z nich přes den rozletují až do vzdáleností kolem 40 km. HUBÁLEK (1983) zjistil pomocí dotazníkové akce hromadné zimní nocoviště v širším okolí Pardubic u Vysokého Mýta (až 19 000 ex.) a u Chrasti u Skutče (3000 ex.), v okrese Pardubice potom u Hostovic (1500 ex.), u Turnova a Městce (1000 ex.) a u Lázní Bohdaneč (300 ex.). HRUŠKA (1977) zjistil klíčové nocoviště v zimě 1976/77 v Zaječickém lese u Chrasti u Skutče. Ovšem toto nocoviště není od roku 1985 vůbec užíváno (HRUŠKA in verb.). Na největších z českých nocovišť se podle HUDCE (1983) soustřeďuje odhadem až na 150 000 ptáků. Já jsem zjistila na současném nocovišti u Rosic n.L. přibližně 15 500 ptáků, z toho cca 15 000 havranů.

HRUŠKA (1977) zjistil při pozorování přiletu do Pardubic z nocoviště závislost na počasí, zvláště pak na sněžení. Zaznamenal zpoždění na přiletu od 21 do 32 minut při sněžení. Podle mého pozorování značné zpoždění způsobuje i dešť. Zjistila jsem zpoždění až 20 minut následkem deště a až 40 minut v důsledku silného sněžení.

Závěr

V práci jsem se snažila alespoň zčásti zachytit historii a současnost zimování havrana polního v Pardubicích.

Na nocovišti 10 km od Pardubic jsem zaznamenala přibližně 15 000 ex. Ze sledování vlivu vnějších podmínek na přilety a odlety havrana polního do a z Pardubic nevyplývala žádná podstatná závislost. Došla jsem ale k závěru, že přilety do Pardubic ovlivňuje počasí, zvláště sněžení, v menší míře i dešť.

Summary

In paper I tried at least partly to take down the history and the simultaneity of the wintering of Rooks in Pardubice city.

In the roost situated 10 km from Pardubice I have found approximately 15 000 ex. No fundamental dependance ensued from the monitoring of influence of conditions over entry and departure of Rook into and from Pardubice city. But I drew conclusions that entry into Pardubice is effected by weather, especially by snow-fall, a less by rain.

Literatura

- BEJČEK V., ŠŤASTNÝ K., HUDEC K., 1995: Atlas zimního rozšíření ptáků v České republice 1982-1985. H&H, Praha.
- BĚLOHLÁVEK, 1885: Ornitologické poměry Pardubicka. Výroční zpráva reálné školy, Pardubice.
- BUSSE P., 1969: Results of ringing of European Corvidae. Acta ornithol., 11: 263-328.
- HRUŠKA J., 1977: Inventarizace nocovišť havranů polních v Pardubicích, jejich tahy a sledování závislosti jejich přiletů a odletů na vnějších podmínkách. MS.-práce soutěže SOČ, Gymnázium Pardubice.
- HUBÁLEK Z., 1980: Winter roost and population of the rock, *Corvus frugilegus* L., in Moravia (Czechoslovakia), 1972/73. Acta ornithol., 16: 535-553.
- HUBÁLEK Z., 1983: Roosts and habits of *Corvus frugilegus* wintering in Czechoslovakia. Acta Sc.Nat.Brno, 17 (1): 1-52.
- HUDEC K., 1976: Der Vogelbestand in der städtischen Umwelt von Brno (ČSSR) und seine Veränderungen. Acta Sc. Nat. Brno, 18(1): 15-24.
- HUDEC K. a kol., 1983: Fauna ČSSR. Ptáci 3. Academia Praha.
- JANDA J., ŘEPA P., 1986: Metody kvantitativního výzkumu v ornitologii. Státní zemědělské nakladatelství, Praha.
- JIRSÍK J., 1952: Příspěvek k řešení vztahu havrana polního (*Corvus frugilegus frugilegus* Linnaeus) k polnímu hospodářství a myslivosti. Zool. Listy, 1: 158-170.
- KOSINA P., 1990: Hnízdní kolonie havrana polního v Chrudimí, jejich vliv na zemědělskou výrobu a myslivost v nejbližším okolí se závislostí na nocoviště protahujících havranů. MŠ. -práce soutěže SOČ, SZeŠ Chrudim.
- MUSÍLEK J., 1939: Havraní kolonie ve východních Čechách zejména na Pardubicku. Sylvia, 4: 65.
- MUSÍLEK J., 1946: Ptactvo Pardubicka. Krajem Pernštýnů, Pardubice.
- ŠTANCL L., ŠTANCLOVÁ H., 1987: Ptactvo Pardubicka II. Bohdanečsko. Krajské muzeum východních Čech, Pardubice.
- VRANÝ J., 1976: Ptactvo Kutnohorska. Zprávy MOS, 1976: 7-114.
- ZDOBNITZKY F., 1907: Ergebnisse von Frühjahrsbeobachtungen aus der Umgebung von Muschau (1907). Ztsch. d. mähr. Landesmuseums, Mitt. d. Kammission Z. ntw. Durchforsch. Mährns No 10: 1-38.

Adresa autorky:

Naděžda Kalousková
Erno Košťála 966
530 12 Pardubice